

Խաւարեցաւ մէջն անոնց սեւաթաթաւ մոլուցքին,
Ու մեր գարունն է անցեր փախստական ու խռով...:

Թազի ժառանգ մենք երբեմն, այլ մեր հարցն զահն է աւեր,
Դերբուկներուն մէջ լալկան՝ փառքի յուշով ոսկեղէն
Յետին կայծեր մարմըրող. կեանքի լոյսին փոխարէն
Կը դիտենք մահն որ մեր բերն՝ իր սեւերով է կնքեր...

Ու մահացած լեռներէն, կարաւանով սարսափեր
Յուղարկաւոր մեզ կու գայ... մընաց բարեհաւ, ո՛վ երկինք,
Եւ դուք, վշտի ընկերներ, այս իրիկուն կը մարինք
Ինչպէս մեղմիկ, տխրանոյշ հոգեվալքի ժըպտներ:

Հ. Ե. ՓԷՉԻԿԵԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՔԱՂ

Գ. — Յաւաքեալսն Թէ զԱռաքեալն.

«Հաւատամք»ի մէջ Հոգւոյն սրբոյ վերաբերեալ կէտին վրայ է խօսքը. մենք երկու ձև նշանակեցինք քանի որ ընդհանրութիւն մ'ունին անոնք, աւելորդ համարելով յիշել զառաքեալսն ձևը՝ որ յայտնապէս անիմաստ է սխալ է:

Քարոզեաց զԱռաքեալն՝ անշուշտ կը հիմնուի Քրիստոսի խօսքին վրայ թէ՛ «(Հոգին Սուրբ) նա զիս փառաւորեց» կամ աւելի յայտնի՝ երբ իջաւ Քրիստոսի վրայ, Յորդանանու մէջ մկրտուած ատեն, որով «էջ ի Յորդանան, քարոզեաց զԱռաքեալն» (զԹս), ձեւ մը որ ընդհանրացած է՝:

Բայց դիտելի է որ արդէն՝ էջ ի Թորանան՝ յինքեան կը բացատրէ նոյն խորհուրդը՝ երբ էջքինհետ յայտնապէս զրուած է Յորդանան եւ. յայտնի է՝ Քրիստոսի մկրտութեան ատեն, անոր աստուածուութիւնը քարոզելու:

Ուրեմն, յինքեան նոր բան կամ խորհուրդ մը չենք աւելցներ՝ քարոզեաց զԱռաքեալն բացատրութեամբ. և ոչ այսչափ միայն, այլ և մեծ յայտնորիւն կամ Ս. Հոգւոյն մեծ գործ մը զանց կ'ընենք, ինչ որ անհրաժեշտ է. վասն զի եթէ հոն կը թուարկուին Ս. Հոգւոյն գործերը Հին կտակարանին մէջ «Որ խօսեցաւ յորէնս և ի մարգարէս», միթէ կարգը չի՞ պահանջեր, և չ'աւրժեր որ մարգարէից դիմաց դրուին նոր կտակիններ՝ Առաքեալները. կամ թէ նուա՞զ կարեւոր էր Ս. Հոգւոյն գործը Նորին մէջ՝ յառաքեալսն կամ առաքելովք՝ քան Հնոյն մէջ ի մարգարէս. ստուգիւ շատ կարեւոր դեր մ'ունի յառաքեալսնը, և անոր բարձու՞մը մեծ պակաս մը կը թողու. չէ՞ որ Քրիստոս ինքնին ըսեր էր թէ՛ նա (Ս. Հոգին) պիտի յիշեցնէր բոլոր իր ըսածները, թէ նա պիտի խօսէր իրենց բերնով հեթանոսաց առջև, են:

1. Ինչպէս են՝ Հասարակ օրինակ, Լիոնեան օրինակ, անս. Գաթրեան – Տաքեան՝ Սրբոյն. Պարզմո. էջ 563,

569. ազ. Վիսնեա 1897. — Ազգերեան՝ Լիւկաբ. Վարք Սրբոյն, հտ. Ե. էջ 430. Վեհապի, 1813:

Այս ներքին փաստերն ու պահանջները շեշտել է աւելի արտաքին վկայութիւններ մը մէջ բերել էր նպատակաւ ի նպաստ յառաքեալսանի, Հ. Գաթրճեան իր «Հանգանակ հաւատոյ որով վարի Հայաստանեայց Եկեղեցի»¹ քննական գործին մէջ անցուցակի կը շօշափէ այս կէտը:

Մեր խնդրին լուծման համար կը բաւէ ընդունիլ թէ հայրական հանգանակը զուտ յունական ծագում ունի և յատկապէս Եպիփանեան ու Եւազրեան ձեւերէն առաջ եկած է. և առոր պիտի համոզուինք եթէ հարեանցի բաղդաստութիւն մ'ընենք:

Եւ ճիշդ այդ յունական ձեւերէն է որ հայրականը փոխ առած է բոլոր այն եզական տներն ու մեկնութիւնները որոնցմով կը սարբերի Առաքելաւոր — Նիկիա — Կ. Պոլսական ձեւերէն:

Արդ առնենք այդ յունական կրկին հանգանակները և խնդրական կէտն իր ծագման կամ աղբիւրներուն մէջ քննենք: Եպիփանեանի² մէջ կը գտնենք՝ «էջ ի Յորդանան խօսելով յառաքեալսն = λαλοῦν εν ἀποστόλοις»:

Նոյնպէս Եւազրի³ գործածածին մէջ՝ «էջ ի Յորդանան քարոզեաց յառաքեալսն = κηρύσσαν ἀποστόλους»:

Ուրեմն քանի որ քնազրին կամ աղբիւրին մէջ յառաքեալսն է ձեւը՝ զայն միայն ընդունելու ենք իրրեւ միակ և ուղիղ նաեւ հետեւութեան կամ թարգմանութեան մէջ:

Այս գեղեցիկ վկայութեանց վրայ՝ որոնք բնաւ տարակոյս չեն վերցնել, հարկ է յաւելուլ մեր Ս. Հարց հեղինակութիւնն ալ՝ անկախ պատարագամատոյցներէ՝ քանի որ անոնց մէջ համաձայնութիւն չկայ. այդ հեղինակութիւնը պիտի ապացուցանէ մեզ յունական ձեւին փոխառութիւնը:

Գաթրճեան կը յիշէ Միխիթար կաթողիկոսի օրով Սոսյ ժողովին Հարց գոր-

ծածած հանգանակը, անշուշտ լատին թարգմանութենէն եզրակացնելով հայերէն «յառաքեալսն» ձեւը:

Համարոնացին իր «Պատարագի Մեկնութեան» մէջ երկու ձեւն ալ կը գործածէ. սակայն բուն «Օրէնք արկանելոյ Սպաս եկեղեցոյ»-ի մէջ դրած հանգանակը յառաքեալսն⁴ ձեւն ունի: Հիմերէն կայ Ներսէս Գ. սակայն յայտնագոյն և հեղինակաւոր են Ս. Սահակի խօսքերը «Հոգի Աստուծոյ հոգի սուրբ... որ խօսեցաւ օրինօք և մարգարէիւք և առաքելոք»⁵. հոս քարոզեացի տեղ խօսեցաւ է, բայց նոյնանշան են:

Ս. Սահակի վկայութեան ծայնակից է Եղեկի⁶ մէկ բացատրութիւնն ալ՝ ընդդէմ Մարկիոնեանց ճառին մէջ, «զի ի Հոգոյն սրբոյ, որ ի մարգարէս և յառաքեալս խօսեցաւ, ուրացեալ են...» Ուր՝ ինչպէս վերն ակնարկեցինք՝ իրրեւ Հին Կտակարանի մարգարէից համապատասխան՝ անմիջապէս կը դրուին Նորին քարոզիչները՝ Առաքեալները. հոս ալ խօսեցաւ է, նոյնա. նիշ քարոզեացի:

Բոլոր վկայութիւններն ալ կարծեմ շատ լաւ կը հաստատեն յառաքեալսնի խնդիրը. լաւագոյն ապացոյցներ ի նպաստ ձեւի մը, որ հին է և վաւերական, և մեծագոյն ճշմարտութիւն մը կը յայտնէ մեզ:

Եթէ միակ և հարազատ ձեւն է յառաքեալսն՝ հարկ է ըսել թէ միւս ձեւերը վարդապետական ոչ մէկ Հիմով եղած են, այլ պարզապէս գրչագիրներու սովորական խաղերէն են, ինչպէս Գաթրճեան ալ կ'ակնարկէ. հետեւաբար նախնական յառաքեալսնը աղաւաղուելով՝ դարձել է զառաքեալսն, որ դժբախտաբար իր գոյութիւնը կը պահէ շատ մը զրչագրիչներու մէջ: Բայց բնական է որ այս անիմաստ և անտեղի ձեւը չէր կրնար ընդերկար գո-

1. Տգ. Վրէնա 1891.

2. Ս. Հայրապետին ընծայուած կրկին հանգանակներէ՝ երկուսն ձեւն է որ կը նկատենք հոս. տես Գաթրճեան. անդ էջ 29-31. — Denzinger, Enchiridion Symbolorum, Friburgi, 1922, էջ 15.

3. Գաթրճեան. անդ էջ 28-30.

4. Մեկն. Պատ. Վրէնա. 1847. էջ 208-9.

5. Սոփեր. հա. Բ. Պատասխանի թղթոյն Պրովդի. էջ 141.

6. Գրիթ Գ. էջ 258. տպ. Վրէնա. 1826.

յութիւն ունենալ առ նուազն գործածու-
թեան մէջ՝ որով հուսկ ունեցեր ենք զա-
ռաքեալ՝ փոխանակ նախնական հարա-
դատ յատարեալսնին:

Գ. — Ասափ, Ամովս.

Մատթէի Աւետարանին «Գիրք ծննդ-
դեան Յիսուսի» ի մէջ այս կրկին անուն-
ները այս ձեւով չեն համապատասխաներ
ճշմարտութեան. և այս յայտնի է թէ՛ Հին
կտակարանի հայ թարգմանութենէն և թէ՛
Ս. Գրոց բնագրէն և միւս թարգմանու-
թիւններէն. ուղիղ ձեւերն են՝ ԱՍԱ, Ա-
ՄՈՆ:

Եւ ստուգել Մտթ. Ա. 8 «Արիա ծնաւ
զԱսափ » ի համապատասխան՝ ունինք Գ.
Թագ. ԺԵ. 8 «Եւ ննջեաց Արիու (գրուած
նաեւ Արիա) ընդ հարս իւր... և թագա-
ւորէ Ասա որդի նորա »: Նոյնպէս Բ.
Մնաց. ԺԳ. 1-2 «Եւ մեռաւ Արիա... և
թագաւորեաց Ասա որդի նորա »: Ասա
ձեւ է միշտ նաեւ ԺԵ. և ԺԶ. զուգահե-
րուն մէջ:

Յոյնը, Վուլկաթան և այլ թարգմա-
նութիւններ՝ Մտթի. մէջ ունին 'Ασά =
Asa ձեւը՝ յետոյ՝ Թագ. և Մնաց. Գրոց
մէջ թէ՛ երբ. բնագիրը և թէ՛ թարգմա-
նութիւնները ունին ΑΣΑ = 'Ασά = Asa
միայն Nestle՝ հակառակ Vigouroux՝ ի
ունի 'Ασάφ (Վուլկ. միշտ Asa). սակայն
ստորեւ կը դնէ 'Ασά ընդհանուր և ուղիղ
ձեւն ալ:

Անցնինք Ամովսին. — Մտթ. Ա. 10
«Մաննէ ծնաւ զԱմովս »: յոյն և լա-
տինը. 'Αμόν = Amon և Գ. Թագ. ԻԱ.
18 «Եւ ննջեաց Մանաս... և թագա-
ւորեաց Ամոն որդի նորա », և ստորեւ ալ
միշտ Ամոն: Երբ և Վուլկաթա յուն =
Amon, իսկ Եթանանիցը Թագ. մէջ
'Αμώ, բայց Մնացորդաց մէջ 'Αμών.
Nestle երկու ձեւն ալ ունի յոյնն մէջ
'Αμώ և 'Αμών բայց լատ. միշտ Amon:

Հայ տպագրերնրու մէջ միայն Ոսկա-
նեանն է որ ունի Ամոն. իսկ Կ. Պուլսի
1895ի տպ. ստորեւ կը նշանակէ ըստ մեր
ուղղածին «ոմանք Ասա, Ամովս »:

Երկու անուններուն այս ձեւերը մար-
գարէին (Ամովս) և սաղմոսերգուին (Ա-
սափ)՝, անուններուն հետ շփոթութենէն
առաջ եկած են հաւանօրէն, վասն զի
ասոնցը թագաւորներու անունէն աւելի
ծանօթ էր:

Հ. ԵՐԱ ՓԵՏՐՈՒԱՐ

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԻՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՈՒԹԵՄՊԵՐԻԿԷՆ ԱՌՈՋ

ՅԱՃԱՍ անհաւատալի և վիպական ծալ-
բայեղութիւն կը համարուի կեդրոնական
Ասիոյ երկնային կայսրութեան զարգա-
ցումը և բազմաթիւ գիւտերը Եւրոպայէն
ըստ առաջ, և սակայն այս իրականու-
թիւն մ'է որ հետզհետէ երևան կու գայ:
Տպագրութեան գիւտին առաջնութիւնն ալ
նախին չինքներ վաղուց խլած են Արև-
մուտքէն: Անթիւ ուսումնասէրներ զայս
հաստատած էին արդէն, որոնց մէջ երեւի
մարդարան և արեւելագէտ Ուս. Պէրթուտ
կը հաւատարի իր տպագրական արուեստին
պատմութեան վերաբերեալ կարևոր թուա-
կաններու ամփոփման մէջ, թէ քրիստո-
նէական 175 թուականին արդէն ծանօթ
էր չինեղուն. անոնք քարի վրայ կ'ու-
րագրէին և յետոյ թուղթի վրայ կ'անցը-
նէին այդ փորագրութիւնը: Այնպէս որ
արդէն 593ին, ըստ նոյն հեղինակին,
փայտի վրայ փորագրուած կը համարուին
դասական երկեր և լոյս տեսած են. և
766ին ճարտները ոչ միայն ծանօթ էին

1. Novum Testamentum graece et latine. Stut-
gart. 1921.

2. La sainte Bible polyglotte. Paris 1901-1908.
3. Տ՛՛՛ս Դաւթի սաղմոսներուն կարգին.